

**Ігор Доцяк**  
кандидат політичних наук,  
доцент кафедри політології  
Прикарпатського національного університету  
імені Василя Стефаника

## **Політико-економічні трансформації Польської Республіки: досвід для України**

**Політико-економічна трансформація Польщі аналізується на основі послідовного проходження стадій лібералізації, демократизації та консолідації. Кожна із стадій демократичного переходу реалізується на практиці у політичній, соціально-економічній та культурно-духовній сферах. Наголошується на особливостях передумов та важливості польського досвіду для успішного демократичного транзиту в Україні.**

**Ключові слова: трансформація, реформування, модель, консолідація, демократія,**

Political and economic transformation of the Republic of Poland: Experience for  
Ukraine

Political and economic transformation in Poland is analyzed on the basis of serial passage stages of liberalization, democratization and consolidation. Each of the stages of the democratic transition implemented in practice of the political, socio-economic, cultural and spiritual areas. Accent is on the features of conditions and the importance of the Polish experience for successful democratic transit in Ukraine.

Keywords: transformation, reform model, consolidating democracy,

Трансформація політико-економічних систем та глибинні зрушення у суспільній свідомості стали визначальною характеристикою краху авторитарних комуністичних режимів Центрально-Східної Європи у 80 – 90 роках минулого століття. Процеси політичного, економічного та соціально-культурного характеру, що розпочалися у посткомуністичних країнах, стали наймасштабнішим етапом переходу до демократії у світі. Країни, яким вдалося завершити перехід до демократії зуміли консолідувати демократію, створити ефективний механізм функціонування розвинутого громадянського суспільства, ввійти у світове демократичне співтовариство. Глибокий науковий аналіз процесів трансформації

дає відповіді на запитання стосовно причин ефективного переходу до демократії чи навпаки, відходу до авторитаризму. Врахування успішного досвіду демократичних перетворень в країнах Центрально-Східної Європи є важливим чинником підвищення результативності суспільно-політичних перетворень в Україні, які декларують очільники державної влади з самого початку незалежності. На нашу думку, зі всіх країн цього регіону, саме польський досвід демократичного транзиту є найбільш оптимальним для нашої країни. Ми тісно пов'язані з Польщею спільним історичним минулим, територіальним сусідством, ментальними та психологічними особливостями. Польсько-українські відносини періоду незалежності демонструють приклад толерантності та примирення стосовно проблем минулого і взаємодопомоги та партнерства у сьогоденні. Саме Польща виступає послідовним захисником інтересів України в Європейському Союзі та НАТО. Неоціненно важливим є вклад польських очільників у врегулювання політичних конфліктів та криз в сучасному українському політичному процесі.

Метою нашого дослідження є аналіз особливостей та шляхів демократичних трансформацій в Польщі і виділення того досвіду, який міг би бути адаптованим до українських реалій.

Специфіка та унікальність переходу до демократії колишніх країн із авторитарною моделлю урядування полягає у стислих хронологічних рамках демократичних перетворень. Фактично процес переходу до демократії у посткомуністичній країні займав приблизно одне, максимум півтора десятиліття. Водночас становлення політичних інститутів розвинутої демократії та розвиток ринкової економіки у сучасних ліберально-демократичних країнах Західної Європи пройшли фазу у декілька десятиліть. Тому процес посткомуністичної демократичної трансформації є багато в чому показовим при дослідженні теорії та практики демократичного переходу.

Разом з тим, деякі країни досягли найбільшого успіху у процесі демократичного переходу – досягли стадії консолідації демократії, в інших країнах процес становлення демократії не був настільки успішним і є

незавершеним до нині. Таким чином практика трансформаційних процесів у кожній країні Центрально-Східної Європи має власну специфіку.

Теорія та практика демократичних перетворень була і є об'єктом дослідження багатьох вчених. Фундатором вчення про демократичний перехід і транзитології, як окремої політологічної галузі є Д. Растоу, який у 1970 році публікує статтю “Переходи до демократії: спроба динамічної моделі” . Він прийшов до висновку, що концепції політичної та економічної модернізації є недостатніми для розкриття сутності демократичного транзиту у певній країні. Статистичні кореляції недостатні, тому що вони лише фіксують збіги передумов і результатів, не пропонуючи скільки-небудь зрозумілого пояснення логіки трансформації передумов у результати<sup>1</sup>. Тому в основу динамічної моделі Д. Растоу поклав специфіку історичного походження країн, які намагаються перейти до демократії. Динамічна модель демократичного транзиту Растоу базується на поясненні досвіду переходу до демократії у Швеції (1890 – 1920 рр.) та Туреччині (починаючи з 1945 р.). Він вважає, що успішне становлення демократії у перехідній країні можливе за умов наявності ефективного механізму розв'язання соціально-політичних внутрішньодержавних конфліктів. Основним засобом інтеграції суспільства для досягнення консолідованої демократії є наявність національної єдності, складовими якої є економічні та соціальні фактори<sup>1</sup>.

С. Хантінгтон аналізує цивілізаційні передумови демократизації країн і виробляє комплексну методологію дослідження демократичного транзиту, виділяючи дев'ять основних критеріїв демократизації: 1) рівень економічного розвитку країни; 2) демократичний механізм розподілу національних ресурсів; 3) ринковий тип економіки; 4) розвинутий середній клас у країні; 5) рівень освіти населення; 6) демократичний характер політичної культури; 7) специфіка релігійних традицій; 8) ступінь розвинутості громадянського суспільства; 9) характер і масштаби впливу на країну зовнішніх факторів.<sup>2</sup>

1. Rustow D. Transition to Democracy : Toward a Dynamics Model / Dunkart Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Vol.2. – № 3. – P. 9

2. Хантінгтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Семюель Хантінгтон ; [Пер. с англ.]. – М. : “Российская политическая энциклопедия”, 2003. – с.123

Вчений доводить, що лише за умов демократизації кожного суспільно-політичного напрямку у перехідній країні відбувається становлення режиму ліберальної демократії.

Аналізуючи безпосередньо процес переходу до демократії, С. Хантінгтон виокремлює три стадії демократичного транзиту. На першій стадії демократизації (початкова лібералізація) стара політична еліта є визначальною у прийнятті державно-політичних рішень; друга стадія (демократизація) означає дискредитацію старої еліти та її поступовий відхід від визначальної участі при прийнятті владою державних рішень; на третій стадії (демократична консолідація) стара політична еліта набуває статусу політичної опозиції і, як наслідок, поступово завершується процес інституалізації демократії<sup>3</sup>.

Комплексна модель демократичного транзиту була розроблена А. Пшеворським. Враховуючи політичні концепції громадянської та політичної культури, він виходить з того, що демократична трансформація політичної системи передбачає еволюцію суспільної свідомості і формування відповідного типу політичної культури у суспільстві. На його думку, наслідком трансформації в країні можуть стати чотири основні типи новоствореного режиму:

- 1) традиційний авторитаризм (авторитарний політичний режим старого зразка);
- 2) модернізований авторитаризм (авторитарний політичний режим на основі ліберальних перетворень);
- 3) розширена демократія (демократичний політичний режим із політичними гарантіями для авторитарно налаштованої опозиції);
- 4) обмежена демократія (демократичний політичний режим без політичних гарантій для авторитарно налаштованої опозиції).<sup>4</sup>

Комплексний аналіз передає взаємодоповнення означених підходів з метою більш глибокого вивчення системи демократичних перетворень.

3. Хантінгтон С. Третя волна. Демократизація в кінці ХХ століття / Семюель Хантінгтон ; [Пер. з англ.]. – М. : "Російська політична енциклопедія", 2003. – с.123

4. Przeworski A. Economic Reforms in New Democracies : A social-democratic approach / Adam Przeworski, Bresser Pereira, Jose Maria Maravall. – New York : Cambridge University Press, 1993. – p 81

Узагальнений аналіз демократичного транзиту Польщі доцільно здійснити на основі моделі, яка включає три стадії – лібералізація, демократизація та консолідація демократії. Кожна із стадій демократичного переходу реалізується на практиці у політичній, соціально-економічній та культурно-духовній сферах.

Однією з найбільш визначальних причин початку лібералізації у комуністичній ПНР стала криза легітимності польської авторитарної політичної системи. Політична система Польщі зберігала відносну стабільність до початку 80-их рр. і була пов'язана з ідеологією та політикою комуністичної партії, яка проголошувала ідеї соціальної справедливості та високого життєвого рівня населення. Але з середини 70-их рр. у ПНР розвивається економічна криза, яка призводить до початку політичної кризи у 1980–81 рр., виникає масова опозиція комуністичній владі у формі “Солідарності”, відбувається руйнація консервативної концепції “реального соціалізму”. Комуністична еліта, практично не маючи можливості (ресурсів) для подолання системної кризи, тим самим суттєво підриває у країні легітимність комуністичної політичної системи.

Однозначно, що значення та роль комуністів-реформаторів у процесі здійснення демократичного переходу у Польщі є значним. Разом з тим, тодішні реформатори прагнули модернізувати суспільно-політичне життя країни виключно у рамках авторитарного соціалізму. Тому мова про проведення радикальних демократичних реформ з боку влади не йшла.

Важливим фактором початку в ПНР процесу не тільки лібералізації, але й демократизації, став крах зовнішньої легітимності авторитарної політичної системи. Адже, незважаючи на свою економічну і політичну залежність від ОВД та РЕВ, на початку 80-их рр. Польща поступово починає збільшувати межі власного суверенітету всередині єдиного соціалістичного табору. Коли у СРСР розпочинається період перебудови, на внутрішньополітичне життя ПНР послаблюється зовнішньополітичний диктат з боку Москви. У Польщі було взято курс на розбудову соціалістичної демократії.

Початком процесу лібералізації у ПНР слід вважати ІХ Надзвичайний З'їзд ЦК ПОРП у липні 1981 р., на якому була прийнята стратегія виходу з системної

кризи країни, а в середині ПОРП відбувся розкол політичної еліти на консерваторів (С. Ольшовський, Т. Грабський) та реформаторів (К. Барчиковський, М. Раковський). Головною метою ІХ Надзвичайного З'їзду мав стати пошук єдиної стратегії виходу з кризової ситуації в польському суспільстві на початку 1980-их рр. Розроблена стратегія подолання кризи включала три новаторські напрями:

- 1) поступове демократичне реформування суспільної сфери;
- 2) введення державної політики прийняття важливих рішень при погодженні з усіма прошарками польського суспільства;
- 3) підтримка конституційних принципів реалізації державної влади.

Незважаючи на декларацію демократичних принципів комуністичною елітою Польщі, необхідно виокремити два основні обмеження розвитку демократії: 1) монополія ПОРП на державну владу; 2) однозначний пріоритет державної власності.

Безпосередній ініціатор “круглого столу” В. Ярузельський зазначає, що лише у другій половині 80-их рр. з'явилися реальні можливості для переговорів між владою і опозицією, коли обидві сторони політичного діалогу “прокинулись в інших умовах, однією з яких стало перетворення і в Радянському Союзі, і у Польщі. І в “Солідарності”, і у влади більш слабкими стали крайні крила...”<sup>5</sup>

Фактично період з кінця 1981 р. до весни 1986 р. у внутрішньому житті ПНР є періодом своєрідного суспільно-політичного застою, а відповідно згоранням розпочатих ліберальних реформ. Але “заморожене” на певний час попереднє протистояння знову ожило. Лише навесні 1986 р. розпочалися реальні кроки для зняття соціальної напруги в суспільстві з боку комуністів – були звільнені всі політичні в'язні та легалізовано опозиційно налаштовані по відношенню до ПОРП ЗМІ.

Зрештою, у лютому 1989 р. розпочинає роботу “круглий стіл” між комуністичною владою та опозицією.

5. Ярузельський В. Уроки истории – не соль на раны [Беседа с Валентином Оскоцким] / Войцех Ярузельский. – Рязань : Узорочье, 2000. – С.27.

Важливо чітко окреслити основні політичні цілі, які переслідували дві конфліктуючі сторони – ПОРП і “Солідарність” та кінцевий результат антикризового пакту. На початку перемовин комуністи вимагали представлення “Солідарності” виключно у якості профспілки, а не громадсько-політичної сили; проведення ліберальних реформ у суспільній сфері; необхідність проведення виборів у Сейм на альтернативній основі, що призвело б до формування поліідеологічного парламенту, який сформує уряд на принципах широкої коаліції. Разом з тим, практика проведення цих реформ мала в подальшому забезпечувати “непорушність соціалістичних основ держави”. У свою чергу, опозиція на чолі з Л. Валенсою відстоює необхідність ліквідації монополії ПОРП на владу та легалізацію опозиції.<sup>6</sup>

Обговорення проблем велось по трьох напрямках: профспілковий плюралізм, економіка і соціальна політика та політичні реформи.

У результаті перемовин були підписані домовленості, які передбачали поступове здійснення політичних та економічних реформ у рамках модернізованого демократичного соціалізму ПНР. Основними напрямками трансформації політичної системи Польщі були:

1. Практична реалізація положень, закріплених у “Позиції з питань політичних реформ”, тобто принципів політичного плюралізму: свобода слова, демократичний порядок формування всіх органів державної влади, розбудова ефективних та автономних органів місцевого самоврядування, незалежність судів від політики.

2. Визнання права політичної опозиції на легальну діяльність, демократизація всіх рівнів державного управління шляхом ефективного конституційного поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

3. Становлення інститутів демократичного парламентаризму:

а) створення нової палати парламенту – Сенату, вибори до якого оголошувались вільними та проводились на основі демократичних принципів виборчого права;

6. Центральна-Восточная Европа во второй половине XX века : В 3 т. – Т. 3. Ч. 1 : Трансформации 90-х годов / Отв. ред. С.П. Глинкина. – М. : Наука, 2002. – С. 29.

б) вибори до Сенату були підконтрольні комуністам – 38% місць відводились ПОРП, а разом із союзницькими партіями (ОСП та ДемП) – 65%. Лише на 35% місць були оголошені вільні вибори.

4. Запроваджувалась посада Президента країни зі значними повноваженнями. Разом з тим, у ході домовленостей між владою та опозицією було вирішено не проводити президентські вибори, а призначити на посаду президента В. Ярузельського.

Серед організаційних рішень “круглого столу” слід виділити дві основні події:

1) реєстрація Верховним судом “Солідарності” (легалізація опозиції) (20 травня 1989 р.);

2) призначення парламентських виборів (4 і 18 червня 1989 р.).

Таким чином, у ході процесу лібералізації політичної системи ПНР було досягнуто суттєвих результатів у сфері майбутнього функціонування політичних інститутів на принципах політичного плюралізму. Разом з тим, всі реформи у країні мали проходити у рамках домінування комуністичної ПОРП у політичній системі. Ідеологічною базою гегемонії польських комуністів була ідеологія “реального соціалізму”. Незважаючи на певну обмеженість рішень “круглого столу” (розподіл кількості місць у Сеймі, призначення президентом реформатора В. Ярузельського), загальний процес лібералізації політичної системи комуністичної Польщі, починаючи з 1981 р. і закінчуючи літом 1989 р., як етап демократичного транзиту пройшов успішно.

Етап лібералізації політичної системи трансформується у початок стадії демократизації посткомуністичної Польщі. Головними передумовами переходу стала руйнація авторитарної моделі державного управління – партія-держава і еволюція політичних інститутів у напрямку політичного плюралізму – поділ гілок влади на законодавчу (перші напіввільні парламентські вибори 1989 р.) та виконавчу (введення інституту президентства та проведення президентських виборів 1990 р.) гілки влади, офіційне визнання опозиції ПОРП (реєстрація Верховним Судом “Солідарності” у 1989 р.). Згідно методології Freedom House, починаючи з 1990 р. Польща набуває статусу вільної країни .



Фаза демократизації політичної системи Польщі складається з наступних інституційних змін у політичній системі:

1. Прийняття демократичних змін до Конституції (1989–1997 рр.).
2. Оптимізація управління вищих органів державної влади (розподіл на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади) (1989–1997 рр.).
3. Утвердження демократичного типу виборчої системи (1989–1993 рр.).
4. Становлення ефективної багатопартійної системи (1989–1997 рр.).
5. Розвиток парламентаризму (1989–1997 рр.).
6. Демократичний тип інституту президентства (1989–2000 рр.).
7. Розвиток місцевого самоврядування (1990–1998 рр.).

Нормативно-правовою основою демократизації ПНР стали прийняті зміни до Конституції у 1989, 1992 та 1997 рр. З тексту Конституції було виключено 3 статтю про визначальну та керуючу роль ПОРП та тезу про розбудову соціалістичного політико-економічного устрою на основі союзу з СРСР. Для того, щоб підкреслити національний характер розбудови, назву країни з ПНР було змінено на Польську Республіку. Також відновлено історичні державні символи незалежності Польщі, зокрема коронованого польського орла

У жовтні 1992 р. був прийнятий закон “Мала Конституція”, який визначав функції гілок влади та систему взаємовідносин між ними. Поряд із сильною президентською владою закріплювалась незалежна судова система.

В квітні 1997 р. була прийнята нова Конституція ПР. Вона закріпила подальший розвиток Польщі як демократичної правової держави на основі чіткого розподілу повноважень гілок влади та розширення компетенцій Конституційного Суду. Були гарантовані права і свободи громадян на засадах демократичного конституціоналізму.<sup>7</sup>

Розвиток партійної системи, проведення демократичних виборів, децентралізація органів виконавчої влади та розширення повноважень місцевих органів управління наповнили практичним змістом інституційні зміни.

7. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – N. 78. – poz. 483.

За допомогою становлення та закріплення демократичних політичних інститутів, в Польщі були створені умови для подальшого розвитку демократії в суспільно-політичній сфері та перехід до заключної фази демократичного транзиту – консолідованої демократії.

Успішність демократичного транзиту Польщі є результатом значної кількості політичних, економічних, соціальних та зовнішньополітичних чинників. Початковий етап трансформації був зумовлений глибокою кризою комуністичної суспільно-політичної моделі. З самого початку такий тип організації політичної влади та суспільних відносин був нав'язаний Польщі ззовні після закінчення Другої світової війни і не мав глибинної суспільної підтримки. Польський авторитаризм зберігав елементи політичної, економічної та культурної саморганізації громадян. Ще одним важливим фактором поступової лібералізації польського суспільства є історичні традиції країни. Це відносна незалежність університетів та академічного середовища, існування... вагомого приватного сектору (на кінець 1989 р. він виробляв 20% ВВП) . Багаточисельною була польська діаспора (близько 10 млн. чол.), яка лобіювала польські інтереси в урядах Франції, США, Канади. Величезну роль відігравала католицька церква. Польський католицизм стає своєрідною серцевиною для створення передумов формування громадянського суспільства. З обранням у 1978 р. краківського кардинала К. Войтила Папою Римським Іоанном Павлом II., роль католицької церкви у демократичних перетвореннях набуває нової якості і супроводжується активними зовнішньополітичними впливами Римської курії.

Польський досвід демократичної трансформації дає підстави говорити про необхідність реалізації в Україні процесів консолідації суспільства на основі демократичних прав та свобод, розвитку економічної активності та само зайнятості громадян, підвищення ролі та дієвості профспілкових об'єднань стосовно захисту економічних та політичних інтересів працівників, зростання впливу інституцій громадянського суспільства на розвиток виборчого процесу та партійне будівництво. Саме події Євромайдану показали можливість змін, які реалізуються в контексті демократичного транзиту в Україні.

## Література

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – N. 78. – poz. 483.
2. Przeworski A. Economic Reforms in New Democracies : A social-democratic approach / Adam Przeworski, Bresser Pereira, Jose Maria Maravall. – New York : Cambridge University Press, 1993. – 227 p
3. Rustow D. Transition to Democracy : Toward a Dynamics Model / Dunkart Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Vol.2. – № 3. – P. 337 – 363.
4. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века : В 3 т. – Т. 3. Ч. 1 : Трансформации 90-х годов / Отв. ред. С.П. Глинкина. – М. : Наука, 2002. – 464 с.
5. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Семюель Хантингтон ; [Пер. с англ.]. – М. “Российская политическая энциклопедия”, 2003. – 368 с.
6. . Ярузельский В. Уроки истории – не соль на раны [Беседа с Валентином Оскоцким] / Войцех Ярузельский. – Рязань : Узорочье, 2000. – 36 с.